

аналіз медіаконтенту, однак уже результати нашого дослідження вказують на те, що в інформаційному просторі постійно продукуються ІПСО, метою яких є розхитати та дестабілізувати українців, піддати негативному впливу. Щоб бути інформаційно стійкими в період війни, необхідно проявляти критичне мислення у сприйнятті повідомлень, розвивати інфомедійну грамотність (перевіряти інформацію), черпати інформацію лише з офіційних та перевірених джерел.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. Київ, 2011. 56 с.
2. Обережно, ІПСО: як розпізнати та протистояти російським гібридним загрозам. URL: https://24tv.ua/shho-take-ipso-yak-rozpiznati-protistoyati-rosiyskim-gibridnim_n2156656.
3. Російське ІПСО: що це таке і як з цим боротися. URL: <https://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/rosiyske-ipso-scho-tse-take-i-yak-z-tsym-borotysya.html>.
4. ТОП-30 українських Телеграм-каналів. URL: <https://ilounge.ua/ua/review/top30-ukrainskih-telegram-kanalov>.

УДК: 811.161.2'42:821.161.2'06-3.09

Тетяна Вільчинська,
доктор філологічних наук, професор кафедри
загального мовознавства і слов'янських мов
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
tetyana_v@ukr.net

Ірина Кручковська,
магістрант групи СОУМ-21
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
irinakrutschkowska@gmail.com

МЕТАФОРА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто метафору як один із засобів мовного вираження концепту в мові. Дослідження виконане на прикладі лінгвокультурного концепту «таємниця». Встановлено, що абстрактна природа імені дослідженого концепту визначає вагомість асоціативно-образного складника, який значною мірою реалізується через метафоризацію як різновид вторинної номінації.

Ключові слова: *концепт, вербалізація, метафора, метафорична модель.*

Розвиток гуманітарних студій кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначений формуванням комунікативно-функціональної наукової парадигми, що спричинило виникнення нових векторів у вивченні мовних явищ, зокрема лінгвокультурного і лінгвоконцептуального, одне із завдань яких полягає у дослідженні принципів вербалізації концептів як виразників особливостей певного мовно-культурного простору.

В українській лінгвістиці об'єктом аналізу були різні концептуальні одиниці, як-от: БОГ (Т. Вільчинська), ЖІНКА (Т. Сукаленко), ЖИТТЯ (Ж. Краснобаєва-Чорна), ДУША (М. Скаб), СТЕП (О. Єфименко), ЧАС (О. Задорожна), ШЛЯХ (О. Пальчевська) та ін. Проте і сьогодні залишається чимало концептів, які потребують ґрунтовного вивчення, серед яких і «таємниця» як репрезентант досить важливого поняття для культури і ментальності українського народу.

Поняття таємниці невіддільне від світогляду інших народів світу. З точки зору філософії, «таємниця (таїна) – це феномен граничних меж людських зусиль у з'ясуванні природи, сутності та місця певних явищ у загальній картині пізнання. У раціональному розумінні таємниця породжується внаслідок зростання інтересу до пізнання, що розширює сферу знання про незнане, з одного боку, спростовуючи частину старого знання, а з іншого – збільшуючи проблемне поле освоєння світу людиною» [7, с. 627-628].

В українській лінгвокультурі концепт «таємниця» відображає специфіку системи цінностей українців, демонструючи зразки соціальної поведінки та сприйняття світу. Відомо, що українці – це нація, яку віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення і духовної експропріації. За таких умов важливою ознакою виживання етносу була здатність і вміння його представників здобувати та оберігати від «чужих» життєво важливу інформацію, а також діяти в інтересах свого народу – зазвичай потай від іноземних загарбників чи офіційної влади. Тому приховування таємниць здавна було запорукою особистої і національної безпеки. Ці особливості етногенезу визначили психоментальну особливість українського народу, який характеризується схильністю до прихованого способу життя, що супроводжується «відступом у себе», звуженням сфери контактів зі світом.

Така потаємність українців відобразилась у помітній кількості мовних одиниць, що вербалізують концепт «таємниця», у тому числі й у метафорах.

Метою запропонованої розвідки став аналіз метафор як одного з важливих мовних репрезентантів концепту «таємниця».

Становлення антропоцентричної парадигми у мовознавстві та розвиток її у межах когнітивної лінгвістики визначили появу нових аспектів в осмисленні поняття метафори, відомого ще від часів Аристотеля. У сучасній гуманітаристиці метафора сприймається не лише як художній прийом, троп, але й як «важливе знаряддя мислення». Отже, метафора видається невід'ємною складовою мисленнєвої діяльності, спрямованої на концептуалізацію картини світу, і виконує водночас декілька функцій: когнітивну, номінативну, художню й смислоутворювальну. Виокремлюють навіть спеціальну концептуальну метафору, яка відіграє важливу роль у процесі концептуалізації дійсності, тому її розуміють як спосіб концептуалізації світу, який на основі раніше здобутих, а також нових знань із ще нечіткого поняття формує новий концепт внаслідок використання первинного значення слова та супровідних асоціацій [8].

Насамперед засоби метафоричної реалізації, вслід за Н. Слухай [5], вважаємо доцільним розмежовувати з урахуванням позицій суб'єкта (таємниця – це X) й об'єкта осмислення (X – це таємниця) та суб'єкта (таємниця, як X) й об'єкта зіставлення (X, як таємниця). Встановлено, що частіше ім'я досліджуваного концепту виступає суб'єктом й об'єктом осмислення, пор.: *Ніч на Івана, на Купала / Таємниця обійняла* (Н. Заброцька «Ніч на Івана, на Купала») [6] і *Там, за простором свободи, / Живе остання моя таємниця щастя* (НеДіля (український музичний гурт) «Допоможи...») [6]. Як бачимо, у процесі метафоричного переосмислення концепту «таємниця» розширює свою семантику, уточнюючи зміст інших ключових концептів українського етносу, що свідчить про його важливість в українській національній лінгвокультурі.

Деяко рідше лексема *таємниця* як ім'я концепту виступає у позиції суб'єкта і об'єкта зіставлення, пор.: *Таємниці – як діти* («ТНМК» («Танок на майдані Конго») «Зачекай») [6] і *Отак жінки: ця – ласка й доброта, / А та ясна і гожа, мов зірниця. / І кличе погляд, і зовуть вуста, / І кожна вабить, наче таємниця* (М. Луків «Східний мотив») [6] або *Наша думка – таємниця* (В. Крищенко «Ти моргни мені бровою») [6].

Також класифікуємо засоби метафоричного вираження концепту «таємниця» згідно з відомими структурно-граматичними типами метафор. У статті спираємося на класифікацію Л. Мацько, яка виокремлює субстантивні (іменникові), атрибутивні (прикметникові), дієслівні та комбіновані типи метафор [3, с. 329].

Проаналізовані контексти засвідчують, що переважають субстантивні метафори, які складаються з двох іменників, другий з яких у родовому відмінку, напр.: *Але вірю, що прийде тепло і розкриє / Усі таємниці весни – чекатиму я!* (К. Леонтович «Дочекатись до весни») [6] або *Таємниця закоханих*

рук, / Не розкажем про неї нікому, / Нас вона відгукне із розлук, / І з дороги покличе додому (В. Крищенко «Таємниця») [6]. Подібні метафоричні конструкції називають ще генітивними, зауважуючи що функціонально навантаженим є зазвичай перший метафоричний іменник, якому властиві семантична багатоплановість і водночас конкретність. Окрім генітивних метафор, поширеними є також іменникові конструкції з метафоричним іменником-прикладкою, напр.: *Ти чуєш – / Жінка-таємниця / Іде до тебе!..* (Н. Крисман «Жінка-таємниця») [6].

До продуктивних належать і прикметникові метафори, що включають метафоричний прикметник та іменник. У більшості випадків метафоризація відбувається внаслідок актуалізації переносного значення прикметника, адже прикметники та дієслова, як відомо, метафоризуються легко та часто, напр.: *Збережу я, і ти збережи / Двох сердець золоту таємницю* (В. Крищенко «Таємниця») [6] (*золотий* – «6. перен. Який дає людям радість, щастя; прекрасний, щасливий» [4 (3), с. 680]) або *На вершині Чорногори / І на дні криниці / Поховали світлі душі / Світлі таємниці* (А. Кіндратович «Чисті душі») [6] (*світлий* – «7. перен. Який виражає чистоту, щирість почуттів, прагнень» [4 (9), с. 91]).

Досить широко представлені також дієслівні метафори, напр.: *Таємниці нічних доріг / Несуть мене в небуття* (І. Лончина «Все минає») [1, с. 104]. Подібні приклади демонструють метафоричну модель, в основі якої лежить когнітивний процес перенесення на абстрактне поняття властивостей живої істоти (у тому числі й людини), що виступає одним із найбільш ефективних засобів формування стилістичних прийомів персоніфікації та уособлення.

Л. Кравець запропонувала класифікацію моделей метафор з урахуванням «донорської зони» і «реципієнтної». Предметна сфера, яка постачає ознаки, що переносяться до іншої сфери, має назву «донорська зона», або «джерело». Сфера, яка запозичує ознаки з джерела, називається «реципієнтна зона» [2].

Залежно від донорської зони, що визначає напрямок образних асоціацій, метафоричні вербалізатори концепту «таємниця» поділяються насамперед на декілька метафоричних моделей: антропоморфну, зооморфну, флористичну та предметну, або артефактну. З огляду на антропоцентричність людського мислення у процесі інтерпретації навколишньої дійсності та зумовлені нею особливості індивідуально-авторського художнього сприйняття світу домінантною моделлю розгортання досліджувано концепту в українській мовній картині світу виступає антропоморфна метафорична модель, моделювання якої відбувається часто за посередництва елементів соматичного коду – назв частин людського тіла, типових характеристик тілесності людини тощо, напр.: *Таємниця... / йде додому, збиваючи ноги* (Ю. Весна «Таємниця») [1].

Нерідко метафорична експлікація концепту «таємниця» в мові відбувається із використанням назв птахів, що зумовлює появу зооморфної метафори, зокрема її орнітального різновиду, напр.: *Я її бережу, як в гнізді*

*пташеня. / Я спокійної ночі не маю ні дня. / Бережу від сови, від зозулі й синиці – / Від усякого око свою таємницю. / Вона в серці самому у мене живе й / Так витьохкує в ньому, немов соловей, / І, буває, вмовляти себе не дає: / «Тихше, люди почують, що ти в мене є». / А як вітер тривоги її розгойда, / Якщо випадє раптом із серця-гнізда / Таємниця моя – золоте пташеня (Н. Горик «Таємниця») [1]. У наведеному контексті одиниці орнітального коду (*пташеня, гніздо, соловей, затьохкає*) репрезентують досліджувану метафору. При цьому використано різні структурно-граматичні типи метафоричних одиниць, зокрема субстантивну та дієслівну, які розгортаються за допомогою порівняльних зворотів (*таємниця витьохкує, немов соловей* або *таємниця – пташеня*).*

Спостерігаємо у досліджуваних текстах і флористичну метафоричну модель, реалізовану за допомогою елементів рослинного коду – назв рослин чи їх окремих частин, напр.: *Я знаю, в очах твоїх, сестро, живе таємниця, вона запустила коріння в зіниці твої... жалі залишаються десь, моя сестро, позаду, лише у зіницях плющем – таємниця жалка* (Ю. Мусаковська «Таємниця») [6].

Виявлено також поєднання вживання флористичної моделі метафоризації разом із зооморфною, напр.: *Таємниця вродилася, як пелюстина, / Як бджола в золотистих сотах* (І. Драч «Таємниця буття») [1].

Артефактна, або предметна, метафорична модель концепту «таємниця» вибудовується з використанням елементів предметного коду або неживої природи, покликаних сприяти конкретизації й унаочненню такого абстрактного поняття, як «таємниця», допомагати виявити природу непередметних сутностей, напр.: *Почуттів шалена гра, таємниць могила у вічність канула* (А. Сич «Індійське кіно») [6].

Отже, можна зробити висновок, що метафора виступає активним інструментом розгортання концепту «таємниця» в українській мовній картині світу. Поширеним для іменника *таємниця* є насамперед позиції об'єкта і суб'єкта осмислення, рідше ім'я концепту трапляється в позиції суб'єкта та об'єкта зіставлення. До продуктивних належать і такі традиційні метафоричні конструкції, як іменникові, прикметникові та дієслівні. Було виявлено антропоморфну, зооморфну (орнітальну), флористичну та артефактну метафоричні моделі. Встановлено, що здебільшого у свідомості українців таємниця уявляється як щось живе: людина, птах (соловей), рослина (плющ) або як предметна реалія (могила).

Загалом абстрактна природа імені концепту «таємниця» визначає вагомість асоціативно-образного складника, який значною мірою реалізується через метафоризацію як різновид вторинної номінації.

Запропонований аналіз не може вважатися вичерпним, оскільки концепт не є суворо регламентованою одиницею. Тому перспективи подальших досліджень пов'язуємо із вивченням інших особливостей його мовної об'єктивації в мові.

Список літератури

1. Бібліотека поезії. URL: <http://virchi.pp.net.ua/> (дата звернення: 02.11.2022)
2. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. Київ: Академія, 2012. 416 с.
3. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. Київ: Наукова думка. 2003. 302 с.
4. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
5. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. Київ: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2002. С. 462-470.
6. Українські пісні: Тексти та акорди пісень. URL: <http://www.pisni.org.ua/> (дата звернення: 20.10.2022)
7. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
8. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. Cambridge: Cambridge University Press, 1993. P. 202-251.